

Присвоєння категорії

Не було на світі людини безправнішої за колимського каторжанина. Колись сибірські урядники казали: «Я вам цар, бог і земський начальник». Проте на урядників все-таки була управа. На табірне начальство Колими управи не було.

Коли хтось з моїх товаришів по нещастю на табірному пункті «Челюскін» (а в ті часи ще існували деякі рудиненти прав) посмів було заперечити начальникові режиму, пославшись на Конституцію, той відповів:

— Конституція писана не для вас. А якщо хочеш спробувати, що таке Конституція у нас, на Колімі, я дам тобі тижнів зо два РПР. То як?

Товариш мій, звісно, цього не хотів. РПР — це рота посиленого режиму, кам'яний мішок.

— Ото ж бо й воно! — осміхався самодур. — А щоб ти не часто згадував про Конституцію, на декаду переводжу тебе на третю категорію харчування.

І перевів.

Десять днів сидів «Захар Кузьмич» на самій баланді і чотирьохстах грамах хліба тільки за те, що згадав про Конституцію, прийняту п'ять-шість місяців тому, про Конституцію, що уславилась як закон найбільшої людяності, про ту Конституцію, яка звалася Сталінською, бо він, найвеличніший з великих і наймудріший з мудрих, очолював комісію з вироблення Основного закону.

У зв'язку з цим мені пригадується наш шлях по Сибіру. Один за одним ідуть ешелони з заплomboваними дверима. На даху, на задній гальмівній площадці встановлено кулемети. У заґратовані віконця дивляться виснажені обличчя.

— Сталінська Конституція їде! — кричать сибірські хлопці та дівчата (нас узяли у травні).

Вони знають, що до чого!..

Першим з вершителів нашої долі, з ким довелося зустрітися, був Берзін — колишній комісар латиських стрільців, нині начальник Дальбуду. Берзін, Батя, Борода.

Вже перше слово, мовлене ним, потрясло до глибини душі, схвилювало нас:

— Товариші!

Багато хто роками не чув цього слова. Коли в мене на допитах, бувало, вихоплювалося: «Товаришу слідчий!» — Долгов спокійно й рішуче заперечував: «Я для вас не товариш, а громадянин». А Чистов наливався люттю. І без того бліде обличчя його робилося ще блідіше, він поволі зводився з-за столу (охоронники послужливо підбігли до мене й виламували руки) неквапно підходить: «Сволота!» Кулак без промаху бив у підборіддя, і ти, нокаутований, обливаючись кров'ю, падав на землю.

І раптом: «Товариші!»

— Що він сказав? Як він сказав? Не може бути!

В'язні, що прибули з «Джурмою» і зібралися у дворі магаданської пересильної тюрми, заворушилися. Тупі, байдужі лиця ожили, в очах зажевірла надія, на деяких обличчях майнуло щось схоже на усмішку, всі потяглися до нього, до Баті, до того, хто мовив це слово вперше за довгі роки.

Берзін стояв на якомусь підвищенні. Поруч з ним десяток табірних чинів (їх майже не помічали). Був він, як мені здалося, середнього зросту, одягнутий у все цивільне. Запам'яталася коротко стрижена голова з великим лобом і невеличка борідка.

Завваживши нашу розгубленість, наше хвилювання, він усміхнувся і продовжив:

— Ви не помилилися, я саме так і сказав — товариші. Сказав тому, що ви, хоч і ув'язнені, але вже не в тюрмі, не за ґратами, а в таборі. У нас немає ґрат, загорож, немає колючого дроту. Це означає, що ви вже наполовину вільні. Ви робітники на колимській землі, отже, товариші по праці тим, хто на «материку» будує соціалізм. Тепер ваша доля у ваших руках. Добре, чесно працюватимете — це вам зарахується і строк буде значно скорочено. Про це розповідь начальник «Сєвлага» товариш Філіппов. На волі ви були бандитами, кримінальниками, дехто — шкідником, ворогом народу. Віднині немає ні шкідників, ні вбивць. Усі ви робітники, трудова армія. Усі товариші по праці, що допомагають партії та уряду будувати соціалістичне суспільство. Робітники золотого цеху країни!

Про що говорив Філіппов, не пам'ятаю, — таке сильне, було враження від промови Баті. Але, на жаль, менш ніж через півроку і Берзін, і Філіппов були оголошені ворогами народу і розстріляні. Та й тоді власті на місцях вершили суд і розправу як хотіли, причому що безглуздіше й жорстокіше, то вважалося краще, ідейно витриманіше.

Ось начальник табірному пункту «Челюскін» Караїм.

Чи був він насправді караїмом — хтось знає, але інакше його ніхто не називав. Маленький, нижчий середнього зросту, натоптуватий, чорноокий, з кучерявою чорною бородою-лопатою, він був дуже мовчазний. Не пам'ятаю, щоб він звернувся до когось чи хтось до нього. Вій мовчки з'являвся на краю вибою, мовчки стояв хвилин з п'ять, мовчки рушав далі, завжди з товстою сучкуватою пали-

цею в руках і в незмінному прекрасному накомарнику, що був предметом нашої постійної заздрості.

Коли нас привели на «Челюскін» (чоловік 25–30), то наказали зайти до їдальні і роздягтися. Каптер забирав у нас «вільний» одяг і видавав табірне обмундирування. Коли ми хотіли вже одягти його, крикнув, щоб зачекали, — прийде начальник приймати.

Чекати його довелося хвилин сорок, було холодно, тіло взялося сиротами. Нарешті він з'явився у супроводі лікпома з ув'язнених. Нас почали викликати за списком.

Той, кого викликали, підходив, називав себе: з/к такий-то, такого-то року народження, стаття, строк. — Караїм кидав оком на з/к такого-то і казав: «Перша». Лікпом записував це до книги і викликав наступного. Усе впівголоса, швидко. «Перша, перша, перша», — чулося щохвилини.

Надійшла нарешті і моя черга.

— Перша! — буркнув Караїм.

Лікпом почав щось йому доводити, показуючи пальцем в особову справу. Караїм звів на мене очі, наказуючи підійти ближче.

Я наблизився. Він мовчки оглянув мене з ніг до голови. Мовчки зробив пальцем обертальний рух.

— Повернись! — переклав лікпом.

Я повернувся.

— Що у нього? — почувся глухе запитання.

— Серце... — Лікпом щось пошепки почав швидко казати, гортаючи сторінки справи. — Визначення лікарської комісії... Владивосток... Магадан...

— Перша! — почулося знову. — Пиши. Марш!..

Я зрозумів, що це до мене.

Караїм обернувся, дістав свою палицю, штрикнув кінцем її мене mezi плечі. Я зрозумів.

— Перша! — пролунало ще раз.

Тоді це нічого мені не говорило. Досвідченіші й тямковитіші роз'яснили, в чому справа, а суть її я відчув на власній шкірі, і то дуже швидко.

А різниця полягала ось у чому.

Табірну робсилу (ми перекладали це, — і були близькі до істини! — як рабську силу) поділяли на три категорії і залежно від цього визначали характер роботи.

Перша категорія — «тракторна», як ми казали, «водій трактора», тачки. Одне слово, загальні роботи. Друга — «поламатая», ті самі загальні роботи, але на легшій ділянці. Третя — «окрема». Цю категорію давали інвалідам, калікам, хворим. Людей з цією категорією призначали на найлегшу роботу при таборі, — днювальними, водовозами, різноробами на кухні та ін.

І ось одним розчерком пера мене з третьої, окремої, категорії переводили в першу, тракторну, з найлегших робіт на найважчі.

Добрий, чуйний лікарю з Владивостока! Усі твої старання, твій героїзм перекреслив бородатий бовдур з «Челюскіна».

Було так. На станції у Владивостоку нас вивантажили десь на запасній колії, вивели на якусь площу, наказали вишикуватись по п'ять чоловік і повели через усе місто до табору. Колоні, здавалося, не було ні кінця, ні краю. Очевидно, вночі підійшли ще ешелони і нас об'єднали.

Видовище було гнітюче: суне лавина людей — виснажених, блідих, у багатьох ще не зійшли синці на обличчі, кровоточили рани. А з боків гарчали вівчарки, люто матюкалися охоронники, метушилися командири.

Пізніше таке саме видовисько я спостерігав у Магадані, коли вели власовців. У кінохроніці розгрому німців під Сталінградом так вели колони полонених гітлерівців.

Тут я вперше у житті побачив, уперше відчув масштаби державної влади «народного батька».

У таборі, який містився десь на околиці, біля підніжжя сопки, нас групами заводили до бараків, де комісії визначали нам категорію і направляли до таборів (переважно більшість кримінальників відправляли в Примор'я).

Мене оглядала симпатична жінка-лікар. Тільки-но я зробив кілька вдихів, як вона скрикнула «О!» — і поглинула на мене.

— Ви плачете? — вихопилося в неї.

Мені на очі весь час навертали сльози. Я картав себе за слабкість, та волога поволока раз у раз застувала світ. Я ледве тримався на ногах. Усю дорогу від вагова до табору мене підтримували з двох боків Постика і Льова. Далися взнаки і допити, і сорокаденні мандри, і тривога за маму — все-все.

— Чому ви плачете? — співчутливо запитала вона. — Не плачете? Сльози самі набігають на очі? Сердешний! .. Такий молодий, а серце у вас... Що ж вам робити? Ось що! На Колиму я вас не пущу.

І вона почала щось нервово й рішуче записувати в листок, приклеєний до справи.

Підійшов якийсь високий чоловік у військовій формі з двома шпалами та емблемою медика. Вона подала йому мій листок.

— Що це? — скрикнув він, мигцем глянувши на запис. — Ви думаєте, що робите?

Вона щось палко почала йому казати, пересипаючи мову спеціальними термінами, очевидно, намагаючись у чомусь переконати.

Та він весь час перебивав її: «Ну то й що? А ми при чому? Не наша справа».

— Як то не наша? — обурилася лікарка. — Адже він там і року не витримає.

— Ну то й що?

— Та зрозумійте, не можу я посилати людину на неминучу смерть.

— Ми повинні дати лише висновок про стан здоров'я.

— От я і даю...

— Що тут у вас?

Це надійшов ще один військовий. Але замість медичної емблем у нього красувались щит і меч. Пізніше мені сказали, що він прокурор по нагляду за місцями ув'язнення.

— Та от... — лікар назвав ім'я та по батькові жінки, — написала висновок не за формою.

— Покажіть! Ви думали, коли писали його?! — скипів гнівом і він. — Знаєте, чим це пахне?

— Товаришу прокурор, я лікар, і мій обов'язок дати об'єктивний висновок, — А ви даєте його так, що цього